

PRIKAZI I KRITIKE

BRAUCH UND SEINE ROLLE IM VERHALTENS-CODE SOZIALER GRUPPEN. EINE BIBLIOGRAPHIE DEUTSCHSPRACHIGER TITEL ZWISCHEN 1945 — 1970, Arbeitsgruppe für vergleichende Ethnosoziologie, Vorwort INGEBORG WEBER-KELLERMANN, Marburger Studien zur vergleichenden Ethnosoziologie, Band 1, Marburg 1973, V + 230 str.

1.

Ovo vrlo korisno izdanje karakterizira natpis, koji svojim dodatnim dijelom sugerira cijeloj njegovoj bibliografskoj sadržini određenu usmjerenost, stajalište prema tome kakvu uolgu imaju »običaji« u »pravilniku« držanja društvenih grupa. Ipak, uzeto sasvim strogo i nepristrano, može se zapitati da li upravo ta usmjerenost odgovara onim intencijama s kojima su sami autori pisali veliku većinu ovdje okupljenih radova na njemačkom jeziku. A to stoga što se »običaji« mogu — uzeto sasvim načelno — obrađivati s više različitih stajališta, pa dakako i s ovoga, koje na neki način kao glavno daje okvir ovoj bibliografiji, a u smislu znanstvene slobode može biti opravdano (ako nije nametano kao jedino pravilno ili jedino opravdano). Na ove pomisli, odnosno nedoumice, navodi činjenica da su u ovu bibliografiju ušli, daleko preko okvira uobičajenoga pojma »običaj«, i radovi npr. o životnim uvjetima »Gastarbeitera« u Zap. Njemačkoj (i bez veze s »običajima«, str. 37. i d.), pa o vinogradarstvu (str. 18), o trgovcima (str. 38), o hrani i hranjenju (str. 58. i d.) itd. S druge je strane šteta što je izostao određeni broj spisa koji bi ovamo u svakom slučaju pristajao (pa i značajnijih autora, odnosno djela, kao L. Kretzenbachera, N. Kureta, E. Schneeweisa i drugih), a objelodanjenih na njemačkom jeziku ali izvan zemalja njemačkoga jezika (ako i jesu te države u uvodu spomenute kao da bi bila ova bibliografija možda ograničena na njih), dok se nailazi na druge radove, objelodanjene na njemačkom jeziku i u njemačkim izdanjima, što bi bilo i opravdano ako je kriterij upravo njemački jezik (tako L. Röhricha, R. Bleichsteinerja, L. Kretzenbachera, N. Kureta, J. Balysa i drugih).

Ne ulazeći u ocjenu kriterija okvira ove bibliografije i izbora objelodanjenih radova (i nešto neobjelodanjenih, npr. mašinopisnih disertacija), daje joj trajnu vrijednost blizu 3600 bibliografskih jedinica, grupiranih u tematski razgraničenim grupama, pa savjesno izrađen indeks svih autora s brojevima

njihovih jedinica. A zamisao ovoga izdanja, njegov okvir i gore dotaknutu idejnu usmjerenost obrazlaže kraći, dijelom kritičko-diskusijski uvod prof. Ingeborg Weber-Kellermann, njegova inicijatora.

Milovan Gavazzi

2.

U jednom od ranijih razdoblja etnologije običaji su bili ključni pojam te znanosti, otprilike kao kultura u nekim kasnijim, odnosno, funkcija i funkcioniranje ili pak struktura u novije i najnovije vrijeme. Iz doba istraživanja »života i običaja« ili pak »Sitte und Brauch«, što naravno nije isto, metodološki ipak potječe zajednička posljedica: pristup običajima kao jednoznačnim fenomenima.

Fenomenološki pristup istraživanju i koncipiranju običaja pretpostavlja historiju i tradiciju.

Drugačiji tip etnoloških istraživanja prišao je običajima sa stajališta njihove društvene uvjetovanosti; Malinowski je običaje smatrao »standardiziranim načinom ponašanja koji pripadnici neke zajednice slijede po tradiciji«. Kao društvena pojava običaji su izraz vrednota grupe ali i posrednik, odnosno sredstvo društvene kontrole, održavanja grupnih normi.

U krajnjoj konzekvenciji isključivo sociološki ili bolje reći isključiv funkcionalistički pristup dovest će neke novije socijalne antropologe do gotovo posvemašnje negacije običaja, pa će ustvrditi kako postoje samo određeni društveni ili kulturno-društveni procesi, više ili manje tradicionalni, kako nadalje postoje neki vanjski pojavni oblici, npr. ceremonijalna ponašanja... i to je sve. Običaja u fenomenološkom smislu, zapravo, tvrdit će, i nema.

Pa ipak, istraživanja, bilo ona koja prilaze običajima isključivo fenomenološki (ponekad ih postvarujući), bilo ona koja običaje promatraju u njihovom društvenom kontekstu, upozorit će i na probleme grupnih običaja, s jedne strane, i onih individualnih, s druge. Razvit će se i razmišljanja o trajnosti običaja, pretpostavke o samoniklosti, autohtonosti trajnih običaja a i o usmjerenosti, dirigiranosti kratkotrajnih običaja (mode), sve do opet krajnjih zaključaka o identitetu mode i običaja.

Istraživanja će također upozoriti na »model« običaja koji postoji u datoj kulturi, odnosno društveno-kulturnoj zajednici, ali i na niz individualnih i uzih grupnih varijanata tog istog običaja. Pokazat će se da je fenomenološki pristup omogućavao percepciju modela; varijante i krhotine običaja pri tome su odbacivane kao netipično ili čak devijantno, dakle, kao nešto što nije u okviru date kulture.

Istraživanja će također upozoriti na promjene uloge i funkcije pojedinih običaja u različitim društvenim i historijskim vremenima, jednako kao i na propadanje »starijih« običaja i javljanje »novih« i na mnoštvo pojava između njih.

Evo, to je samo nekoliko misli na koje potiče skromna knjiga ali s impozantnim brojem bibliografskih jedinica: 3587. Bibliografija je plod višegodišnjeg rada, odnosno rada radne grupe za usporednu etnosociologiju. Prethodi joj uvod, kratak ali nabijen mislima i teorijskim poznavanjem predmeta. Etnološka i sociološka znanost zajedno s uvodnom teorijskom informacijom poslužile su I. Weber-Kellermann da u tom uvodu uobliči konceptijski okvir koji je, zajedno s klasifikacijom, u isto vrijeme i vrlo izazovan.

Polazeći od historijskih i društvenih koncipiranja običaja, autorica, odnosno spomenuta radna grupa nudi nam definiciju običaja na dvije razine: na funkcionalnoj i na formalnoj, odnosno strukturnoj razini.

Na funkcionalnoj razini običaj je formalizirana akcija koja se odvija u polju interakcije jedne ili više grupa. U spletu normi te ili tih grupa i u kodeksu njihova ponašanja običaj igra određenu, poznatu i svjesnu ulogu. U tom smislu običaji su dio društvenih procesa i mogu na njih utjecati. Ako su običaji situirani u vrijednosnom sustavu određene zajednice ili grupe, a to je najčešće, oni će pridonijeti stabilizaciji i ravnoteži te grupe. Ali oni mogu biti svjesno upotrijebljeni za unošenje novih vrednota i drugačijeg normativnog sustava.

I. Weber-Kellermann naglašava sinkroni društveni kontekst običaja, dakle društvenu situaciju datoga vremena i sredine u kojoj se običaj odvija i u kojoj ostvaruje svoj smisao, pa njegov »jezik« može razumjeti samo onaj tko poznaje taj sinkroni društveni kontekst.

Upravo zato autorica se ne zadovoljava samo funkcionalističkom definicijom običaja. Ona uvažava i to da običaj valja promatrati kao zasebnu cjelinu, kao strukturirani »tekst«, sa svojim početkom i krajem, odnosno da se on može javiti segmentirano, po pojedinim elementima, ali i svesti na jedan model. »Formalna promjena pojedinih elemenata, a time i modela, može se, međutim, objasniti samo uz pomoć događaja na prvoj razini, odnosno u društveno-historijskoj povezanosti«.

Praktički to znači ovo: kad na terenu nailazimo na model običaja, to jest kad nam više kazivača prikazuje običaj »kakav bi trebao biti« ili »kakav je nekad bio« — ta građa još uvijek nije cijeli običaj. Isto tako, kad na terenu doživljavamo svadbu ili jurjevo ili bilo što drugo, ni to nam opažanje, s građom o društvenoj situaciji zajednice u kojoj se običaj odvija, o izvođačima i njihovim društvenim ulogama i njihovu psihološkom pristupu i angažiranosti u običaju, također nije dovoljno kao istraživanje običaja. Teorijski okvir koji nam I. Weber-Kellermann i spomenuta radna grupa ovdje predlažu pretpostavlja kombinaciju koja je teorijski značajna. Jer premda se može reći da je etnologija, ili da su neki etnolozi za to i prije znali, jedva da će se naći djelo o običajima u literaturi koje bi tim zahtjevima udovoljilo. Zahtjev nije samo u kombinaciji metoda. Ovaj konceptijski okvir pretpostavlja odgovor na pitanje o smislu spleta pojava koje možemo nazvati običajem u datoj kulturi, rješenje zagonetke kodeksa ponašanja koji se krije iza običajnih formula, postupaka, cijele akcije koja se zove običajem ili njena detalja, odnosno varijante. Nekad se taj smisao tražio u prošlosti i u mitu. Sada se time ne zadovoljavamo. Odbacujući mit kao smisao običaja, I. Weber-Kellermann otkriva nam njegov smisao u šifriranom kontekstu društva i kulture.

Dosadašnja klasifikacija običaja (životni i godišnji) nije, naravno, mogla dostajati ovakvom konceptijskom okviru. Zato je ta podjela ponešto proširena, a ponegdje se i ponavlja. Ponavljanje je naoko kontradiktorno, ali samo naoko. To da je Božić stjecište običaja vezanih uz crkveni kalendar i uz godišnje običaje, vrlo je dobro poznato kao što je poznato da je to bio a i sve više postaje obiteljski blagdan okružen takvim tipom običaja. Dvojna klasifikacija zato ne uvodi pometnju, nego je uklanja. Jednako tako i neka djela općenitog karaktera, npr. o sociologiji obitelji i sl., postaju neophodno potrebna radi sagledavanja cjelokupnog konteksta.

U literaturu o običajima kao skrivenim šiframa ponašanja ulaze, međutim, sada i neke nove teme, u prvom redu različite društvene grupe i različite društvene sredine (ne samo agrarna nego i industrijska, ne samo seljačka i seoska nego i gradska, ne samo običaji vezani uz crkveni kalendar nego i oni vezani uz pučke i političke blagdane).

Nisu svi odjeljci u toj klasifikaciji podjednako zastupljeni. Opsežnost otkriva dosadašnje orijentacije istraživanja i istraživača. Vrijednost je ovakve bibliografije što ona otvara mnoga pitanja suvremenog istraživanja običaja, pa zato navodimo osnovne crte njene klasifikacije:

I. teorijsko postavljanje problema istraživanja običaja (teorije i metode, običaj i pravo, promjena i inovacija, folklorizam), II. običaji u privrednom i gospodarskom životu (općenito, agrar, zanatstvo, industrija, rudarstvo, rad posebnih grupa), III. obitelj (teorijski pristupi obitelji, braku, ženi, obiteljski običaji), IV. običaji društvenih grupa (mala zajednica, savezi i udruženja, sport i igre, gradski način života), V. kalendarski običaji u crkvenoj godini (regionalne sinteze, crkvena godina, posebni blagdani i dani u tjednu, kalendar, crkveni običaji), VI. nacionalni i politički blagdani (nacionalne i političke svečanosti, pučki blagdani i sajmovi, svečanosti i običaji emigranata i preseljenika), VII. funkcija običaja — fenomen običaja (obrazac ponašanja, elementi običaja i simboli, predodžbe o svijetu i spoznaja svijeta, pravne predodžbe i pravno ponašanje, historijski prikazi).

Dunja Rihtman-Augustin

HERMANN BAUSINGER, VOLKSKUNDE. VON DER ALTERTUMSFORSCHUNG ZUR KULTURANALYSE, Carl Habel Verlagsbuchhandlung, Berlin und Darmstadt b.g. (1972), 303 str. + 32 table.

Hermann Bausinger napisao je opet jednu knjigu koja potiče na razmišljanje. Naziv joj je *Volkskunde*, ali to nije sustavni prikaz historije te znanosti, a još manje njenih metoda ili dostignuća, nego je to bespoštedna kritika njenih osnovnih pojmova pa i rezultata.

U toj svojoj kritici Bausinger se zalijeće, i to ne prvi put, gotovo do ekstremnih granica. Njegovi zaključci zvuče ultimativno. I kao u svakom ekstremnom postupku, događa mu se da s vodom iz korita izbacuje i dijete. Od *Volkskunde* gotovo ništa ne ostaje, pa zato nije čudno da ova knjiga izaziva otpore. Pošto je kritički secirao gotovo sav teorijski fundus etnologije, Bausinger je ponudio u zamjenu vrlo malo ili gotovo ništa, odnosno nešto što se mnogima čini samo torzom nekad slavne *Volkskunde*.

Bausingerovu je knjigu stoga teško prikazati. Ipak mislim da sebi ne možemo dopustiti luksuz da je ignoriramo. Ma koliko razorno djelovale Bausingerove kritike, one u isto vrijeme provociraju jedan tip razmišljanja, koji etnološkom teorijskom pogledu i etnološkom istraživanju u ovom trenutku može biti i te kako koristan. Ovdje ću stoga izabrati samo neke od kritičkih misli kojima obiluje ova knjiga.